

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nuroniy gazetasi E-mail: nuroniy-gazeta@umail.uz nuroniy-gazeta@mail.ru 2018-yil 28-noyabr, № 49 (956). O'zbekiston musulmonlari idorasi fatvo bo'limi xodimi Muslim Ataev "Bolaga tabiatni asrashni o'rgating!".
2. O'zbekiston faxriylari gazetasi 2010-yil, 3-dekabr 49-50 (541-542) sonlar. ISSN-9342 "Ilm-fan hamkorligi ekologik muammolarni hal etishda muhim omil".
3. Nuroniy ijtimoiy, ma'rifiy, ommabop gazeta. 2021 yil 17-noyabr №-45 (1107) "Dolzarb 40 kunlik": "har bir kishiga-bir daraxt" tamoyili ustuvor. Ikromjon Najmiddinov, Namangan viloyati Nuroniy jamoatchilik kengashi raisi, Oliy Majlis Senati a'zosi.
4. Shayx Alijon qori sahifalari
5. Nuroniy ijtimoiy, ma'rifiy, ommabop gazeta. O'z muxbirimiz. 2018 yil 4-aprel №-15 (922) "Jamoatchilik kengash a'zolarifaol."
6. Rustam Kolonov, Toshkent shahar nuroniy jamg'armasi raisi, senator "Keksalik va hozirgi zamon: mavjud holat, rivojlanish tendensiyalari va istiqboldagi muammolar" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami (13-oktabr 2022-yil) "Toshkent shahrida nuroniy larni qo'llab-quvvatlash borasida amalga oshirilgan ishlar" "Mahalla va oila nashryoti" T; 2022.
7. Nuroniy ijtimoiy, ma'rifiy, ommabop gazeta. 2021 yil 10-noyabr №-44 (1106) "Yashil makon" umummilliy loyihasida nuroniy lar faol.
8. Nuroniy ijtimoiy, ma'rifiy, ommabop gazeta. 2021 yil 17-noyabr №-45 (1107) "Dolzarb 40 kunlik": "har bir kishiga-bir daraxt" tamoyili ustuvor. Ikromjon Najmiddinov, Namangan viloyati Nuroniy jamoatchilik kengashi raisi, Oliy Majlis Senati a'zosi.

БУХОРО – ҚАРШИ САВДО ЙЎЛИДА ЖОЙЛАШГАН САРДОБАЛАР

Нурбек Бегалиев,

Шахрисабз педагогика институти Тарих кафедраси ўқитувчиси

UDK: 94(575.1)

<https://orcid.org/0009-0005-2512-1245>

Аннотация: Мақолада бугунги кунда Ўзбекистон ҳудудидаги Бухоро-Қарши йўлида жойлашган сардобанинг маданий ёдгорлик сифатидаги аҳамияти, Самарқанддан Қарши орқали Хуросон ва Эроннинг савдо шаҳарларига борадиган қарвон йўлларида фойдаланиш ҳақида сўз боради.

Таянч иборалар: Сардоба, Какир, Учмуллаб, Карчак Бел, Абдуллахон ИИ, қарвонсаройлар, рабатлар ва қалъалар, йирик шаҳарлар, йўл бўйидаги иншоотлар.

Аннотация: В статье говорится о значении сардобы (цистерн), расположенных на дороге Бухара-Карши на территории Узбекистана сегодня как памятника культуры, использовании караванных путей из Самарканда в

торговые города Хорасан и Иран через Карши.

Ключевые слова: Сардоба, Какир, Учмуллаб, Карчак бель, Абдуллахан II, караван-сарай, рабаты и замки, крупные города, придорожные сооружения.

Abstract: The article talks about the importance of sardoba (cisterns) located on the Bukhara-Karshi road on the territory of Uzbekistan today as a cultural monument, the use of caravan routes from Samarkand to the trading cities of Khorasan and Iran through Karshi.

Key words: Sardoba, Kakir, Uchmullab, Karchak Bel, Abdullakhan II, caravanserais, rabats and castles, large cities, roadside structures.

Ўзбекистон ҳудудининг ўзига хосликларидан бири, шундаки, бу ерда воҳалар бепоеъ чўллар билан ёнма-ён жойлашган. Чўлларни кесиб ўтиш орқалигина бир воҳадан иккинчи воҳага бориш мумкин бўлган. Бироқ чўлларни кесиб ўтиш бир мунча оғир кечган. Зеро, чўл ҳудудларида сув бўлмаган. Сувсиз эса карвонларнинг қатновини таъминлаш мумкин бўлмаган. Шу сабабли ҳам аجدодларимиз чўлларда, карвон йўлларида уларнинг фаолиятини таъминлаш мақсадида сув сақланадиган иншоотлар – сардобалар барпо этишган.

Ривожланган ўрта асрларда кенг фойдаланилган карвон Шимолий Уструшонага, сўнгра эса Сирдарё воҳасига, Шошга ёки Ўтрорга олиб борган. Бу йўллар бўйлаб бир неча карвонсарой, работ ва қалъалар, уларнинг айримлари ёнида қудуқлар ёки сардобалар бўлгани аниқланган.[1:42-44] Бу маълумотлар Х-ХII асрларда бу йўналишдаги карвон йўлидан анча фаол фойдаланилганидан далолат беради.

Амир Темур ва темурийлар даврида мамлакат пойтахти Самарқандни Мовароуннаҳр ва Хуросоннинг йирик шаҳарлари билан боғловчи йўллар минтақадаги ички савдо йўллари тизимининг бош бўғинини ташкил этарди. Карвон йўлларида хавфсизликни таъминлаш соҳасида олиб борилган тадбирлар, кўплаб йўлбўйи иншоотлари (карвонсаройлар, сардобалар, кўприклар ва бошқалар) барпо этилиши, ички ва ташқи савдони ривожлантиришнинг давлат сиёсати даражасига кўтарилгани Амир Темур давлати ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг асосий йўналишларидан эди.

Бухородан Балхга ўтувчи карвон йўлининг биринчи қисмини Бухоро – Қарши йўналиши ташкил этиб, Қоровулбозор, Қўш сардоба, Бўзачи, Қақир, Хўжа Муборак, Косон орқали ўтган. Бу йўналишдаги биринчи йирик бекат Қоровулбозор бўлиб, бу ерда XVI асрнинг охирларида Абдуллахон II томонидан қурилган катта карвонсарой ва маҳаллий аҳоли Гумбаз деб атовчи сардоба мавжуд

эди.[2:26] Кейинги бекатлар, XIX асрнинг 80-йилларида вайрон бўлиб кетган Қўш сардоба[3:26] ҳамда Қоровулбозордан 16 версть узоқликда жойлашган Бўзачидаги работ ва сардобадан иборат бўлган.[4:30] Манбаларда “Қақир” деб аталган кейинги бекатда ҳам работ ва сардоба мавжуд бўлган. Работ XVII асрда Бухоро хони саройида дастурхончи мансабини эгаллаб турган Зоқир бий исмли киши маблағига [5:32], сардоба эса XIX асрнинг биринчи ярмида Амир Насрулло томонидан қурилган [6:78].

Бухоро – Қарши йўли ўртасида жойлашган Хўжа Муборакда[7:43] карвонсарой ва кичик бозор мавжуд бўлиб, Бухородан келувчи карвон йўли шу ерда иккига ажралган. Йўлнинг асосий тармоғи Косон орқали Қаршига олиб келган. Иккинчи йўналишда Бегишак сардоба ва Якка сардоба орқали Каспи кўрғонига борилиб, бу ердан Қаршига ёки тўғри Амударё кечувларига томон кетиш мумкин бўлган. Каспи яқинидаги сардоба зиёратчилар, маҳаллий аҳоли ва савдо карвонларини сув билан таъминлашда катта ўрин тутган.

Қарши шаҳридан Ғузор – Оқробот – Термиз орқали ёки Амударёнинг ўрта оқимидаги жойлашган Келиф ёки Керке кечувлари орқали Балхга кетиши мумкин бўлган. Сўнгги ўрта асрларда Қаршидан Амударё кечувлари – Керки ва Келифга кетувчи йўллардан самарали фойдаланилган. Бу йўлларнинг аҳамиятини яхши англаган Абдуллахон II Қарши ва Амударё оралиғидаги чўлда кўплаб сардобалар барпо эттирди. Бир-биридан бир кунлик масофада (25-30 км.) жойлашган бу сардобалар XX асрнинг 30-йилларида қисман ўрганиб чиқилган бўлиб[8:23], улар Қарши – Керки ва Қарши – Келиф савдо йўлининг йўналишини аниқлаштиришда катта ўрин тутди. Қаршидан Керки кечувларига олиб борган карвон йўли Эски Нишон ва Сангир сувлоқ сардобаси орқали ўтган. XIX аср рус ҳарбийлари ҳисоботларига кўра Қарши ва Нишон оралиғидаги масофа 27 верст бўлган.[9:56] Эски Нишонда Абдуллахон

II томонидан қурилган сардоба ва работ XIX асрнинг 60-йилларида вайрона ҳолда эди[10]. Сардоба эса XX асрнинг 60-йилларида бутунлай бузиб ташланган бўлиб, унинг харобалари, биз тўплаган маълумотларга кўра, Эски Нишон қишлоғидан 3-4 км. ча жануби-шарқда жойлашган.

Бу йўналишдаги кейинги бекат Усти очик сардоба, маҳаллий чўпонлардан олган маълумотимизга кўра, ҳозирги пайтда Таллимаржон сув омбори тагида қолиб кетган. Қарши – Керки йўлидаги энг йирик иншоот бўлган Сангир сувлоқ сардобаси Туркманистондаги эски Таллимаржон қишлоғининг жануби-шарқда жойлашган. Бу сардоба ҳақида А. Вамбери ҳам маълумот қолдирган. XIX аср охирида бу сардоба ёнида Керки беги буйруғи билан карвонсарой барпо этилган бўлиб [3:7], у бизнинг давримизгача етиб келмаган. Сангир сувлоқ сардобасида Қаршидан келувчи йўл иккига ажралиб, биринчи йўналиш Қирқкудук орқали Керкига, иккинчиси Бутош сардобаси ва Йулғуноғиз орқали Келиф кечувига олиб борган.

Мир Иззатулло Қаршидан Қоратепа, Каркинчак, Қизкудук, Шўркудук ва Сардоба (бу Сардоба Абдуллахон иккинчи даврида барпо этилган сардобалардан бири бўлса керак) орқали Келиф кечувига келувчи йўлни қайд этади. Қарши – Келиф савдо йўлида Юсуф сардоба, Ураси сардоба, Исфантўда, Абдуллахон сардобаси ва Келиф яқинидаги Ўғуз сардобалари бўлган. Қаршидан Келифга Керки кўрғони орқали ҳам бориш мумкин бўлиб, бу йўл Амударёнинг ўнг қирғоғи бўйлаб ўтган. Келиф кечувидан савдо йўли Шибирғон ва Балхга ҳамда Кобул шаҳри орқали Ҳиндистоннинг савдо шаҳарларига қараб кетган.

Қарши шаҳридан савдо карвонлари Янгикент қишлоғи – Ғузор – Оқрабат – Темир Дарвоза орқали Сурхон воҳасига, бу ердан Шеробод ва Термиз орқали Балхга, Афғонистон ва Ҳиндистоннинг бошқа савдо шаҳарларига кетишган. Ғузордан Оқрабатга кетган йўл Катта ва Кичик

Урадарёлар қўшиладиган жойда тармоқланиб, бир йўналиши Анорбулоқ деган жойда Калтаминор йўлига қўшилган бўлса, иккинчиси Гулабулоқ тепалиги орқали Тангаҳаромга, бу ердан унча катта бўлмаган Якарча домини орқали Чашмаи Хафизжон (Габзон)га олиб чиққан. Оқрабатда Шаҳрисабздан келувчи Калтаминор йўли билан қўшилиб, Темир дарвоза, Шуроб ва Шеробод орқали Сурхон воҳасига чиқилган. Бу йўналиш Шеробод яқинидаги сардоба орқали ўтган. XIX аср охирларида бу йўлларни ўрганиб чиққан рус ҳарбий разведкачилари Ғузордан Темир дарвозагача бўлган тоғ йўлини, Чашмаи хафизжондан 10 верстча ғарбда жойлашган дара йўли бироз текисланса, аравалар юриши учун қулайлигини қайд этишган.

Келифдан Ғузор ва Қаршига ўтувчи йўллардан сўнгги ўрта асрларда изчил фойдаланилган. Келифдан Хўжа қишлоғи (28 версть), Қўйтан қишлоғи (38 версть), Беклар қудук ва Маликтоғдаги Учмулла (Карчак бел) домини орқали Абдуллахон работига (16 версть) келинган. Бу ерда йўл тармоқланиб, бири Ғузорга, иккинчиси Қаршига қараб кетган. Манбаларда Қўйтан қишлоғи Келиф – Ғузор йўлидаги ягона бозор бўладиган жой сифатида эслатилиб, бу қишлоқдан Шерободга ҳам йўл ўтиши қайд этилади. Карчак қишлоғи яқинида эса Абдуллахон томонидан қурилган бир неча работлар ва сардоба бўлгани бу йўналишнинг сўнгги ўрта асрлардан бошлаб изчил фаолият кўрсатганлигини билдиради.

Бу даврда Самарқанддан Қарши орқали Хуросон ва Эроннинг савдо шаҳарларига боровчи карвон йўлларида фойдаланиш давом этди. Самарқандан Қаршига икки йўналишда йўл келган. Биринчиси Ажирим, Шўрбозор, Айритом орқали ўтган. Шўрбозор XVII аср бошларига тегишли манбаларда Самарқанд ва Қарши оралиғидаги муҳим манзил сифатида қайд этилади. Биз тўплаган маълумотларга кўра, Шўркудукда сардоба мавжуд бўлиб, у ўтган асрнинг 60-йилларига келиб

бутунлай бузилиб кетган. Маҳаллий ёзма манбаларда ҳам, бу ҳудудлардаги йўлларни ўрганиб чиққан рус харбийлари асарларида ҳам бу сардоба ҳақида маълумот учрамайди. Бу эҳтимол, XVI-

XVIII асрларда анча кенг фойдаланилган мазкур йўналиш XIX-XX аср бошларида ўз аҳамиятини йўқотиб, Жом орқали ўтувчи йўлнинг аҳамияти ошиб бориши билан изоҳланиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Немцева Н.П. Караванными дорогами голодной степи // Вехи времен. Рассказы о памятниках истории и культуры Узбекистана. – Ташкент, 1989, – С. 42-44
2. Массон М.Е. Проблема изучения цистерн-сардоба. – Ташкент, 1935. – С. 26-27
3. Мавлонов У.М. Позднесредневековые транзитные дороги Кашкадарьинского оазиса // Культурное наследие Средней Азии. – Ташкент, 2002. – С. 156.
4. Яворский И.Л. Путешествие русского посольства по Афганистану и Бухарскому ханству в 1878-1879 годах. Т. 2. – СПб.,
5. Авский. Сардоба Абдуллахана // Журн. Разведчик, 1893. – № 120. – С. 82-83.
6. Еврейнов. Рекогносцировка пути через Джамский перевал на гузар и на Карши 1887 г. Генерального Штаба полковника Еврейнова // СМА. – СПб.: Военная типография, 1888. Вып. XXXVI. – С. 115, 118.
7. Маев Н. Очерки Гиссарского края // Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. – СПб., 1879. Вып. V. – С. 144-145.
8. Мавлонов Ў., Аминов Б. Мир Иззатулло ва унинг Ўрта Осиёга саёҳати // Жамият ва бошқарув. – Тошкент, 2006. – № 4. – Б. 20-22.
9. Арандеренко Г.А. Цистерны в Каршинской степи // Досуги в Туркестане. – СПб., 1883. – С. 248.
10. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии / Перевод с немецкого с примечаниями В.А. Ромодина. – СПб., 2005. – С. 190.

ЎРТА ОСИЁ ГЕОГРАФИК ТАДҚИҚОТЛАР ТАРИХИ (1939-1945 ЙИЛЛАР)

Толибов Нурбек Абдиганпорович,

Шаҳрисабз педагогика институти Тарих кафедраси ўқитувчиси

UDK: 94(575.1)

<https://orcid.org/0009-0005-2566-887X>

Аннотация: Мақолада 1939-1945 йилларида олиб борилган географик изланишларнинг илмий ва амалий аҳамияти ҳамда географик тадқиқотларнинг кенг қамровли эканлигидан келиб чиқиб, табиий география, гидрология, картография, шунингдек геология фанлари доирасида олиб борилган илмий изланишларнинг тарихи ёритилган.

Калит сўзлар: Тошкент Давлат университети(САГУ), СССР Фанлар Академияси, СССР ФА СОПСи, Жануби-Шарқий Қизилқум, Манғишлок ярим

ороли, Устюрт платоси, Н.Л. Корженевский, Р.С. Лобач, О.Ю. Пославская тадқиқотлари.

Аннотация: В статье описано научное и практическое значение географических исследований, проведенных в 1939-1945 гг., а также комплексность географических исследований, а также история научных исследований, проводимых в области естественной географии, гидрологии, картографии и геологии.

Ключевые слова: Ташкентский государственный университет (САГУ),